

SEMANTIC AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF TOPONYMS

Akbarova Dildora Akhtamjon qizi

Tashkent Institute of Textile and Light Industry

Independent Researcher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18028972>

ARTICLE INFO

Received: 16th December 2025

Accepted: 21st December 2025

Online: 22nd December 2025

KEYWORDS

Toponym, onomastics,
toponymy, geographical names,
linguistic motivation,
extralinguistic motivation,
lexical layer.

ABSTRACT

This article explores the semantic and structural characteristics of toponyms. It examines the significance of toponyms within the language system and scientifically substantiates their nominative, identificational, and cultural-informational functions.

TOPONIMLARNING SEMANTIK-STRUKTUR TUZILMAVIY XUSUSIYATLARI

Akbarova Dildora Axtamjon qizi

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti
mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18028972>

ARTICLE INFO

Received: 16th December 2025

Accepted: 21st December 2025

Online: 22nd December 2025

KEYWORDS

Toponim, onomastika,
toponimika, geografik nomlar,
lingvistik motivatsiya,
ekstralingvistik motivatsiya,
leksik qatlam.

ABSTRACT

Mazkur maqolada toponimlarning Toponimlarning semantik-struktur tuzilmaviy xususiyatlari yoritilgan. Maqolada toponimlarning til tizimidagi ahamiyati, ularning nominativ, identifikatsion va madaniy-informatsion funksiyalari ilmiy asosda yoritilgan.

Kirish: A. Smit toponimlarni tarkibiga ko'ra sodda va murakkab turlarga tasniflaydi: Sodda toponimlarni u quyidagi turlarga bo'lib o'rganishni taklif qiladi:

1. Bir so'zdan tashkil topgan sodda nomlar, masalan: Dale, Lea, Sale, Bedevyn, Rise kabi.

2. Ikki elementli modelga asoslangan murakkab nomlar. Bunda uning bo'g'indagi takrorlanuvchi element qadimgi kelt yoki german tillariga tegishli bo'lib, tavsif elementi umumiy yoki tegishli nom, gidronim yoki boshqa toponim bilan ifodalanadi: Masalan, Acton, Winterton kabi.

Murakkab toponimlarga affiks yordamida tuzilgan, tegishli nom yoki geografik atama bilan ifodalangan otlarni kiritishni nazarda tutadi. Masalan, Thornton Wales, Burtononthe Hill kabi¹.

O'zbek tilida ham toponimlar bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Ularda turli til geografik obyektlarni atovchi nomlar kategoriyalarga muvofiq ravishda quyidagi toponomik guruhlar ajratiladi:

1. *Oykonimlar* – aholi punktlari va ularning qismlari: qishloq, mahalla, guzar, ko'cha, ovul, qal'alar: Bo'ston, Guliston, Dehqonobod kabi.
2. *Etnonimlar* – qabila, urug', el, elat nomlari asosida yaratilgan aholi punktlarining mashhur nomlari etnonimlar: Oqbo'yra, Qoratikon kabi. O'zbekiston geografik nomlari tizimida etnooykonimlar muhim o'rin tutadi. Qabila, urug', el, elat nomlari asosida yaratilgan aholi punktlarining mashhur nomlari etnooykonimlar deyiladi.
3. *Antroponimlar* – antroponimlar familiyalardan tuzilgan shaxs ismlari, taxalluslari, taxalluslari, toponimlari: Yo'ldoshobod, Yusufxona, Hamzaobod.
4. *Titonimlar* – o'simlik va daraxt nomlari bilan ifodalangan aholi punktlari nomi fitogikonimlar deyiladi: Qatortol, Beshtarak, Olmazor, Uchtut, Qo'shchinor. Respublikamiz hududida fitooykonimlar juda ko'p va xilma-xildir.
5. *Gidronimlar* – suv omborlari, daryolar, kanallar, soylar, buloqlar, ko'llar nomlarini o'rganuvchi: Amudaryo, Oqdaryo, Darg'om kanali, Oqtepasoy, Devonko'l, Beshbuloq, Chakarik kabi.
6. Dalalar, yerlar, chegaralarning agronomiyaga ma'lum nomlari *agronimlar* deyiladi: Pastdala, Girdala, Kattayer, Sho'rmarza, Rayxonmarza kabi.
7. *Urbanonimlar* – shahardagi diniy obyektlarning nomlarini o'rganadigan soha.
8. *Kosmonimlar* – Yerdan tashqari obyektlar: Osmon jismlarining nomlarini o'rganadigan soha.

Oxirgi 40-45-yillarda toponimikaning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqildi, toponimika sohasida bir qancha tadqiqotlar olib borildi. O'zbekiston toponimiyasi 1960-yillardan boshlab ilmiy asosda o'rganilmoqda. Xususan, Qashqadaryo, Xorazm, Toshkent, Surxondaryo, Samarqand, Marg'ilon, Qo'qon, Buxoro, Boysun, Mirzacho'l, Shahrisabz, Nurota toponimiyasi bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan.

Shved olimi E.Ekval ingliz tilidagi joy nomlarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Hayvonlar, o'simliklar, daraxtlar nomlaridan olingan atamalar.
2. Hududning relyefi, hayvonlarni ovlash va boshqalar bilan bog'liq nomlar.

E.Ekval tomonidan taklif qilingan tasnifni to'liq qabul qilish qiyin, nomga aylangan so'zlarning tanlanishi nafaqat tabiiy sharoit va fizik-geografik obyektlar, balki jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan ham belgilanadi. Nomning lug'aviy tarkibi, shuningdek, tuzilishi tarixiy jihatdan ham aniqlanadi. Olim taklif qilgan tamoyil asosida nomlarni tizimlashtirish toponimlar va turli tarixiy qatlamlar aralashmasini vujudga keltiradi.

Amerika Qo'shma Shtatlari toponimlarini o'rganish va tizimlashtirishda G.L.Menken tomonidan taklif qilingan toponimlar tasnifi ancha salmoqli. Olim barcha geografik nomlarni 8 sinfiy guruhlariga bo'lishni taklif etadi:

¹ Smith A.H. English Place-Names Elements. V. I – II, Cambridge, 1956. – P. 19.

1-sinf. Bunga kelib chiqishi bo'yicha ayrim nomlar bilan bog'langan nomlar kiradi, ya'ni ot antroponimik nomlar: Vashington, Lafayette. Bu sinf geografik atama yoki toponim yasovchi qo'shimcha bilan to'g'ri nomning birikmasidan tashkil topgan turli murakkab nomlarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, Pitsburg, Noksvill, Xagerstaun, Fortrayli kabi.

2-sinf. Mamlakatning turli shtatlari va mintaqalaridagi defisli nomlarni birlashtiradi: Nyu-Olbani, Nyu-York, Nyu-Vindzor va boshqalar. Boshqacha aytganda, bular avvaldan mavjud toponimlarga "yangi" kabi formatlarni qo'shish orqali: (yangi), (g'arbiy), (shimoliy) hosil bo'lgan toponimlardir.

G.L. Menkenning so'zlariga ko'ra, bu sinf boshqa shtatlar nomlarini ham o'z ichiga oladi. Masalan, Baltimor (Alyaskadagi muzlik nomi), Prinston (Koloradodagi cho'qqi nomi), Rim, Iskandariya, Troya, Sparta, Varshava va boshqalar.

3-sinf. Qo'shma Shtatlardagi barcha hinducha nomlarni qamrab oladi: Oneida, Onondaga, Mohavk va boshqalar.

Ta'kidlash joizki, toponimlarning bunday yasalmalari o'zbek, rus tillarida ham uchraydi. Masalan, rus tilidagi Piterburg, Stalingrad, Leningrad, Volgograd; o'zbek tilidagi Toshkent, Chimkent, G'azalkent kabi toponimlar tarkibidagi "grad", "kent" so'zlari aynan joy nomlarini ifodalovchi komponentlardir. Yangi, shimoliy, G'arbiy, Janubiy, Shimoliy kabi komponentlar bilan toponimlar yasalishi ham nafaqat ingliz tili, balki rus va o'zbek tillarida ham ko'p uchraydi. Masalan, Yangiobod, Yangiyo'l, Yangiyer, Janubiy vokzal, Shioliy vokzal va h.z. Rus tilida: Novomoskovsk, Novgorod, Novozelandiya, Yujniy vokzal, Severniy vokzal kabi. Shunisi ham diqqatga sazovorki, o'zbek tilida kent arxaik so'zga aylangani bois hozirgi kunda obod, xona so'zlari keng qo'llanilmoqda.

4-sinf. Kelib chiqishi ispan, fransuz, golland, nemis va skandinav tillaridan o'tgan barcha inglizcha bo'lmagan nomlar. *Masalan: Los Angeles (farishtalar), Las Vegas (vodiylar) – ispan tilidan; Luizina, Michigan, Arkanzas kabi shahar nomlari esa fransuz tilidan o'zlashgan.*

5-sinf. Injil tasvirlari va tushunchalaridan kelib chiqqan nomlarni o'z ichiga oladi. Masalan: Kontsepsiya, Beula, Kan'on, Iordaniya, Sharon, Odam va boshqalar.

6-sinf. Ularga tavsiflovchi sarlavhalar kiritiladi. Masalan: Bald Knob, Sandy Hook, Bull Run, French Lick, Eagle Pass va boshqalar.

7-sinf. Mamlakatning boy flora va faunasini, uning mineral boyliklarini aks ettiruvchi nomlarni qamrab oladi. Masalan: Buffalo, Alligator, RatLake, Crawfish, OilCity, Bromide, Goldfield, CoalRun, Cement va h.z.

8-sinf. Turli mazmundagi ekzotik nomlarni birlashtiradi. Masalan: Hell-for-Sartains, Undershirt Hills, Razzle-Dazzle, Cow Tail, Yellow Dog, Jump Off, Poker City, Goose Hill, Skunktown, Pig Eye Lake, Hot Coffee, Burning Bear kabilar.

Mantiq nuqtai nazaridan ushbu tasnif nomukammal, chunki nomlar sinflari orasidagi chegaralar noaniq. Ko'pincha bir nom bir vaqtning o'zida bir nechta sinflarga yozilishi mumkin.

D.R. Styuart tomonidan ilgari surilgan, toponimlarning hosil bo'lish mexanizmini tahlil qilishga asoslangan geografik nomlarning tasnifi noodatiy bo'lib, u toponimning paydo bo'lishini ma'lum bir nomning shakllanishiga asos bo'lgan turli psixologik

jarayonlar bilan bog'laydi. "Barcha geografik nomlarning paydo bo'lishi bir psixologik jarayon bilan, ya'ni berilgan obyektning keyinchalik uni boshqa obyektlardan ajratib olish uchun aniqlash istagi bilan bog'liq", deb ta'kidlagan D.R. Styuartning nom hosil qiluvchi leksik vositalarni tanlash mexanizmini o'rganish eng qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkinligini yozadi. Shunga muvofiq olim geografik nomlarning quyidagi tasnifiy guruhlarini ajratadi²:

1. Belgilanayotgan obyekt sifatlarining doimiy yoki o'zgaruvchan xarakteristikasiga asoslangan tavsiflovchi nomlar. Masalan: BlackButte, Long Island, Crescent Lake, Granite Mountain, Roaring Run, Echo Rock, Stinking Spring, Bayport. Bunga aniqlovchi nomlar (kompas-nuqta nomlari) kiradi: Shimoliy daryo, Janubiy orol va boshqalar.

2. Ijtimoiy nomlar. Ushbu umumiy sarlavha ostida muallif 3 kichik guruhni birlashtiradi:

- o'ziga xos ismlarni o'z ichiga olgan nomlar. Masalan, Kulpi tepaligi, Smit daryosi va boshqalar.

- etnik xos nomlarni o'z ichiga olgan nomlar. Masalan, Mohawk River, Chinese Camp, American Fork va boshqalar.

- hindularning diniy madaniyati obyektlari bilan bog'liq mifologik nomlar. Misol tariqasida muallif Siu hindularining geografik nomlarida uchraydigan "wacan" "arvoh" elementini keltiradi;

3. Hodisalar nomlari. Masalan: *Hat Creek, Murder Creek, Earthquake Creek, Lightning Peak*. Styuart D.R. hayvonlar nomlari (Wolf Creek, Antilopa Creek) va genetik jihatdan taqvim bayramlari (taqvim nomlari) bilan bog'liq bo'lgan nomlar bilan bog'liq bo'lgan boshqa joy nomlarga ishora qiladi: Independence Rock, Point Conception kabi.

4. Transfer nomlarini qamrab oluvchi esdalik nomlari. Masalan, Kembrij, Afina, Korinf, Hektor, Uliss, Hesperiya, Apollon, San-Fransisko, San-Diego, San-Migel va taniqli shaxslar sharafiga bag'ishlanish nomlar.

5. Evfemik nomlar obyektlarga (asosan yangi tashkil etilgan aholi punktlariga) shaharlar uchun yaxshi kelajak yaratishga yordam beradi degan umidda berilgan. Masalan, Afina (Afina) nomi Amerika toponimikasida madaniyat va ma'rifat ramzi sifatida ko'pincha ishlatilgan. Shundan kelib chiqib, yangi tashkil etilgan shaharchaga Wheatland (bug'doy yerlari, bug'doylar kengliklari) nomi berilgan.

6. O'ylab topilgan nomlar: Say va Bruktan Saybrook, Alice L.dan Alisel kabi.

7. Chegara nomlari – chegaradosh shtatlarning tegishli nomlarini birlashtirish natijasida hosil bo'lgan aholi punktlari nomlari. Masalan, Texarkana = Texas + Arkanzas kabi.

8. Bitta asl nomga asoslangan nomlar, keyinchalik yaqin atrofdagi bir qator obyektlarga o'tkaziladi. Shunday qilib, *White Lake, White River, Whiteville* nomlari *White Mountain* dan shakllangan.

9. Yolg'on etimologizatsiya natijasida hosil bo'lgan ismlar: Cao Hueso Keywest, Chemir Couver Smackover kabi.

² George R. Stewart. Names on the Land: A Historical Account of Place-Naming in the United States. NYRB Classics; Illustrated edition, July 1, 2008. – P. 68.

10. Turli tipografik va qayta yozish xatolari natijasida tasodifan paydo bo'lgan, keyinchalik tuzatilgan nomlar: Barringtondan Darrington (Vashington shtati); Yolo shahridan Tolo (Oregon); Plaski, Texas, Pulaski shahridan kabi.

Bizningcha, ushbu tasniflarning kamchiliklari, birinchi navbatda, semantik va grammatik jihatlarning chalkashligidadir. Bu haqda Nikonov shunday fikr bildiradi: "Ham semantik, ham so'z yasalishi jihatidan toponimlarni umumiy tasniflash mumkin emas. Semantik tiplari jtimoiy-tarixiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, so'z yasalish turlari birinchi navbatda tillarning tuzilishiga bog'liq..."³.

Toponimlarni tarkibiga ko'ra tasniflashda, Angliya, AQSh va Avstraliya toponimikasini o'rganish bo'yicha tadqiqot olib borgan V. D. Belenkaya o'zining "Ingliz toponimiyasi bo'yicha esselar" asarida ingliz toponimlarining an'anaviy morfologik tasnifini qayta ko'rib chiqish masalasini ko'taradi. U bu nomlarning 3 ta asosiy guruhini ajratib ko'rsatadi.

1. Sodda "simple place-names" (Deal);
2. Qo'shma "compound" (Elmwood); Affiksli "affixed" (Little Houghton). Uchinchi turda quyidagi guruhlarni ajratishni taklif qiladi:

1. Hosila (ingliz toponimikasida eng ko'p ifodalangan nomlar):
a) o'zak va toponimik qo'shimchadan tashkil topgan yasalmalar Oakley, Fordvich kabi;

b) o'zak va toponimik yarim affiksdan iborat yasalmalar Klifford, Elmsted kabi.
2. Shartli qismlarga bo'lingan toponimlar. Bunda asosiy qismi hozirgi tilda hech qanday ma'noga ega bo'lmagan:

a) qo'shimchalar ajratiladi, masalan, Ulwham, Rochester kabi;
b) yarim affikslar ajratiladi, masalan, Esholt, Ulcombe kabi;
v) uch qismli toponimlar. Bunda 2 ta qo'shimcha farqlanadi, masalan, Loddington, Framlington kabi.

3. Ikki qismli toponimlar (Sleagill, Stonor, Rion) ko'rinishiga qaramay, bo'linishga mos kelmaydi.

4. Sodda – bir elementdan iborat (Tring, Ore, Bath).

5. Murakkab – so'zning asosi bo'lgan ikkita morfemadan iborat (Bimbrij).

6. Kompozit (Thorpinthe Hill, Appleby Magna).

Ko'rinadiki, bu tasnifda umumiy qabul qilingan morfologik tasnifdan farqli o'laroq, bu o'rinda 4 ta tur ajratiladi: a) oddiy, b) hosilalar, v) murakkab, d) qo'shma toponimlar⁴.

Biz mavzuimiz obyektidan kelib chiqib, toponimlarni makrotoponimlar va mikrotoponimlarga ajratib o'rganishni maqsad qildik.

Makrotoponimlarga katta maydonlar, katta obyektlar – qit'alar, okeanlar, tog'lar, cho'llar, daryolar, shaharlar, qishloqlar va ijtimoiy makonlarning nomlari kiradi.

³ Никонов В.А., Славянский топонимический тип// Географические названия [Текст]: – М.: Наука, 1962. – С.17.

⁴ Беленькая В.Д. Очерки англоязычной топонимики / В.Д. Беленькая. – М., 1977. – 226 с., 39.

Mikrotoponimlarga bu qoyalar, tepaliklar, quduqlar, ko'chalar, qal'alar va ijtimoiy makonning atoqli otlari kiritilgan. Biroq, toponimlarning bunday tasnifi shartli bo'lib, ko'pincha makro va mikro toponimlarni farqlash qiyin.

Geografik nomlarning bir obyektidan ikkinchi, ba'zan uchinchi, to'rtinchi obektlarga ko'chishi natijasida yangi makroshahar nomlari vujudga keladi. Masalan, Sirdaryo daryosi, Sirdaryo viloyati, Sirdaryo shahri, Sirdaryo tumani; Chirchiq daryosi, Chirchiq shahri; Ohangaron shahri, Ohangaron daryosi; Zarafshon daryosi, Zarafshon shahri, Farg'ona vodiysi, Farg'ona viloyati. Ayrim daryolar bo'yidagi shaharlar nomi daryo nomiga suffiks qo'shish yo'li bilan hosil bo'lgan. Masalan, Angara daryosi – Angarsk shahri, Tom daryosi – Tomsk shahri, Ij daryosi – Ijevsk shahri, Or daryosi – Orsk shahri.

O'rta Osiyoda odatda daryolar qaysi aholi manzili yonidan o'tsa daryo nomi o'sha shahar nomi bilan ataladi. G'uzardaryo, Yakkabog'daryo, Amudaryo Yevropa va Rossiyadan daryolar nomi shaharga ko'chgan. Venetsiya shahar nomi janubiy Amerikaning Venesuela davlati nomiga ko'chgan. Amerika qitasida Yevropa shaharlarining nomlari ko'p ekanligini ko'rish mumkin.

Nomlarda ko'chish qonuniyati planitamizning hamma regionlarida davon nomi shu yerdan boshlanadigan soyga o'tadi. Qishloq nomi toqqa, tog' nomi shaharga, shahar nomi viloyatga berildi. O'rta Osiyoda aholi manzili nomi ko'pincha uning yonidan oqib o'tadigan daryoga Amudaryo, G'uzardaryo, Yakkabog' daryo boshqa regionlardan daryolar bo'yida paydo bo'lgan shaharga shu daryo nomi beriladida, shaharni bildiruvchi qo'shimcha bilan shahar nomi hosil qilinadi. *Or'-Orsek Yenesiy-Yenesesik*, *Uj-Ujgorod* shahar nomi daryoga ko'chish mumkin. Dushanbe shahri *Dushanba* daryosi nomidan ko'chib o'tgan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, toponimlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri umumlashtirish va individuallashtirish bo'lib b, ularning mohiyati bir xil, ammo leksik ma'nosining hajmi va tuzilishidagi farqlarini belgilab beradi. Umumlashtirish, yordamida asosiy semantik vazifa? ya'ni birliklarning bir umumiy sinfiga bo'linish vazifasi amalga oshiriladi.

References:

1. Шчерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974.
2. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
4. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965.
5. Леонович О.А. Топонимика как междисциплинарная наука. – М., 2002.
6. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск, 1980.
7. Авлакулов Й.И. Ўзбек тилининг ономастик кўлами. – Тошкент, 2010.